

Зіновій Коваль

доцент кафедри державознавства і права

ОРИДУ НАДУ при Президентові України, к. держ. упр.

ГУМОР ТА САТИРА ЯК МЕХАНІЗМИ СТІЙКОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Публікація присвячена дослідженню гумору та сатири як механізмів стійкого інформаційно-психологічного впливу, здатних пришвидшити навіть зміну еліт. Механізми інформаційно-психологічного впливу гумору та сатири – це механізми скритого підсвідомого управління. Особливо з такими механізмами слід бути обережними в умовах неоголошеної гібридної війни, не даючи можливості противнику, як відкрито так і завуальовано, їх використовувати.

Ключові слова: гумор, сатира, політична сатира, механізми стійкого інформаційно-психологічного впливу, інформаційно-психологічні прийоми, інформаційно-психологічна стійкість, механізм психологічного захисту.

Zinovy Koval

Associate professor of the State Studies and Law Chair

of the ORIPA NAPA under the President of Ukraine

PhD of Public Administration

HUMOR AND SATIRE AS MECHANISMS FOR PERSISTENT INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL IMPACT

The publication is devoted to research of humor and satire as mechanisms for sustainable information-psychological impact that can even speed up the change of elites. Mechanisms of information-psychological impact of humor and satire are mechanisms for hidden subconscious control. Especially with such mechanisms should be careful in terms of hybrid undeclared war without any opportunity for adversary to use them – as openly and covertly

The purpose of the article. The aim of this publication is an attempt to analyze the humor and satire as mechanisms for sustainable information-psychological impact, especially in condition of hybrid undeclared war.

Allocation of previously unresolved parts of a common problem. Since Ukraine faced a wave of political satire that began to impact the choice of voters, the author offered to look at humor and satire as a mechanism for sustainable information-psychological impact, which is not always constructive.

Analysis of recent research and publications. This issue is partly dedicated in the publications of Ukrainian scientists – a N.T. Kraymikovoyi, D. Sosha, G. Zhulenska, V. Gnatyuk, A. Nelyuba; and foreign ones – professors Zhjaneta Ozolin, Ivars Austers and Dr. Jurgis Skiltera, V. Shenderovich.

Formulation of the problem in general. In the Information Age were activated mechanisms of information-psychological impact of humor and satire as mechanisms for covert, unconscious, but effective control. In terms of hybrid undeclared war Ukraine faced a wave of political satire which is usually non-constructive. Hidden control mechanisms of humor and satire are still insufficiently studied and strategies for countering are not worked out yet.

Key words: humor, satire, political satire, mechanisms for sustainable information-psychological impact, information-psychological techniques, information-psychological stability, mechanisms of psychological defense.

Мета

Метою даної публікації є спроба аналізу гумору та сатири як механізмів стійкого інформаційно-психологічного впливу, особливо в умовах неоголошеної гібридної війни

Виділення
невіршених
раніше
частин
загальної
проблеми

Оскільки Україну накрила хвиля політичної сатири, що стала впливати на вибір виборців, то автором запропоновано погляд на гумор та сатиру як на механізми стійкого інформаційно-психологічного впливу не завжди конструктивного плану.

Аналіз
останніх
досліджень
і публікацій

Даній проблематиці частково присвячено публікації українських науковців та публіцистів Н. Т. Крайнікової, Д. Соша, Г. Жуленка, В. Гнатюка, А. Нелюба, а також закордонних - професорів Жанета Озоліна, Іварса

Аустерса та доктора Юргіса Скільтерса, В. Шендеровича.

Постановка
проблеми

В інформаційну епоху активізувались механізми інформаційно-психологічного впливу гумору та сатири як механізми скритого, але ефективного підсвідомого управління. В умовах неоголошеної гібридної війни проти України її накрила хвиля політичної сатири, як правило, не конструктивного плану. Скриті управлінські механізми гумору та сатири все ще вивчені недостатньо, не напрацьовано стратегій щодо протистояння їх деструктивному впливу.

Виклад
основного
матеріалу

Гумор і сатира – два різновиди комічного у нашому далеко не комічному світі. Є сміх веселий, добрий, і його називають гумором, але ж крім

© Коваль З. В., 2020.

веселого, добродушного сміху, є сміх злий, гнівний. Називається він сатирою. Гумор не має на меті засудити людські пороки. Його завдання – продемонструвати добродушність – глузливе ставлення до різного роду безглуздостей, викликати посмішку, принести задоволення. Гумор – це інтелектуальна здатність вбачати в предметах та діях людей смішне, комічне; доброзичливо-глузливе ставлення до кого-небудь, спрямоване на викриття недоліків, але не на їх засудження; психологічний стан та відповідний емоційний настрій людини. Основними формами гумору виступають дотепність, гра слів, абсурдність ситуації, анекдоти, жарти, тролінг, каламбури тощо. Гумор не володіє оціночною функцією, він доброзичливо-глузливий, що викриває людські пороки, роблячи їх смішними. Жарт – це якась одноразова історія, а тролінг – більш довга протяжна історія одного й того ж жарту. У тій же обоймі гумору знаходяться й пранкери як визнані королі телефонних жартів та розіграшів. Правда, телефонні розіграші чинних політиків та урядовців можуть мати непередбачені наслідки.

Словник іншомовних слів за редакцією член-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука визначає сатиру від латинського – *satira (satura)*, що у буквальному розумінні – суміш, усяка всячина, як специфічну форму, художнього відображення дійсності, яка полягає в різкому осудливому осміюванні негативного [11]. Тлумачний словник сучасної української мови характеризує сатиру як викриття, розвінчування когось, чогось [14].

Отже, сатира – різко викривальний комедійний жанр, який використовує сміх як засіб колективної критики, гострого сприйняття проблем суспільства, держави, війни. У сатири більш виражена політична складова, у порівнянні з гумором. Основними формами сатири виступають: іронія, як приховане кепкування, уживання слів в оберненому значенні; сарказм, як форма глузування над людиною, організацією, державою; гротеск, як свідоме перебільшення; комізм, як сміх-заперечення, сміх-осуд, сміх-покарання; пародія; сатиричні малюнки, карикатури тощо. Сатира, як різновид комічного, різко та осудливо викриває пороки й активно впливає на формування суспільної свідомості, підвищуючи, або понижуючи її психологічну стійкість. Вона є виразом неприязні, грубості, образливості тому активно, особливо в інформаційну епоху, використовується не тільки у мистецтві, а й у публіцистиці, в політиці.

Характерною особливістю сатиричної публіцистики є її традиційна система інформаційно-психологічних прийомів: іронія; демонстрація хвалькуватості; виправдання; удавання; протиставлення двох явищ; залучення лайок і кпин; показ об'єкта сміху в різних ситуаціях; уподібнення умовного образу за певною подібністю із сатиричним типом; гіпербола й літота; використання епітетів, порівнянь, метафор; гра слів; уживання в одному лексичному потоці слів і виразів, що відносяться до різних лексичних пластів або до різних стилів; використання модальних слів і граматичних форм, що позначають сміх та іронію. Сатирична публіцистика представлена системою спеціальних жанрів, проте сьогодні все ще немає однозначних поглядів журналістсько-знавців стосовно їхньої диференціації. Провідними жанрами сатиричної публіцистики все ж таки визнають фейлетон, памфлет, епіграма, пародія [12].

Сатирик сьогодні – це впливова фігура саме в полі-

тичному сенсі, адже він, сміючись із влади, критикуючи її, формує настрої виборців, тому в закритих суспільствах сатириків не пускають на телеекрани і навіть переслідують. Сатира відома з давніх часів. Це слово латинського походження і означає буквально «всяка всячина», «суміш». Сатира – це нещадне викриття. Недарма існує вислів «бич сатири». Сатира в літературі та в політиці випинає і перебільшує людські пороки до такої міри, що вони стають смішними, а їх носії втрачають свій позитивний імідж та отримують прогресуючий негативний. Для сатири характерно відкрите вираження неприязні, груба, а подеколи й образлива лексика, що має намір загострити оцінки. Саме сатира пишно використовується у спеціальній пропаганді не залежно від того в якій формі вона б не застосовувалась. Сатира – дієва зброя. Особливо в умовах гібридної війни, коли залучено інформаційний арсенал. Сучасна сатира знаходить вираження не тільки в літературі та публіцистиці, а й на театральній сцені, в естрадних номерах розмовного жанру, в міському та студентському фольклорі.

Гумор та сатира були і є перевіреними засобами у боротьбі будь-якого народу за свою незалежність, самоідентифікацію, справедливість та суспільну мораль. Головне, щоб вони належали своєму народу, а не чужому, котрий буде їх використовувати для приниження свого конкурента. Гумор та сатира можуть бути як суто народними, так і літературними, публіцистичними та сценічними. В наш час, завдяки Інтернету та телебаченню гумор і сатира перекочували на сцену, де з політичних позицій приймають участь у політичних розбірках, здійснюючи свій потужний інформаційно-психологічний вплив на мільйони глядачів.

Гумор зміцнює механізми інформаційно-психологічної стійкості, сатира частіше їх руйнує. Сатира виступає як засобом, так і індикатором суспільно-політичної ситуації та готовності до змін. Наприклад, анекдоти виникають як реакція і як рефлекс. Гумор допомагає пережити негаразди, а сатира дає вихід агресії, виступає як інформаційно-психологічна зброя. Лише вільні люди можуть по доброму посміятися над собою, адже сміх це не тільки застільні розмови та побутові комічні випадки, це ще й психологічний щит від агресії, і дотепна сатирична зброя. Як говорила Леся Українка: «щоб не плакати, я сміялася». Взагалі, особливістю українського народного гумору є любов до людей, шанобливе ставлення до них. В українському гуморі злість, зависть та інші негативні психологічні почуття займають маргінальне становище й проявляються рідше як виняток.

Імперії, як правило, над собою не сміються, вони воліють сміятися над своїми національними меншинами, принижуючи їх природу та гідність. А сатира, як правило, побудована таким чином, що сміятися їй доречно над сильними, а не над слабкими, інакше глядач, або читач одразу відчує, що це – несправжнє. Якщо людина сміється сама над собою, то образити її набагато складніше. Кажуть, що люди, які вміють дотепно жартувати – це справжні психотерапевти та природжені керівники. Бомарше писав, що поспішав засміятися, щоб не заплакати. Він називав гумор кращим амортизатором, рятувним колом на хвилях життя, а іронію і самоіронію – найкращою формою подолання земної гравітації, технікою безпеки буття.

Психологи твердять, що здоровий гумор – це меха-

нізм психологічного захисту, адже вдалий жарт знецінює небезпеку й нівелює страх. Колишній політв'язень Роман Сущенко стверджує, що весь час тримався завдяки здоровому гумору на межі сарказму [13].

Мета будь-якої деструктивної пропаганди – створення параноїдального настрою суспільства. Саме після цього суспільство стає більш пластичним будь-яким психологічним маніпуляціям. Тому гумор та сатира повинні бути зрівноваженими своїм національним характером і не попадати в полон гумористів та сатириків чужих держав, особливо в умовах гібридної війни, гострих протиріч між державою та чужими їй по духу олігархами. Такі чужі й наступальні гумор і сатира називаються гумор-експансією. Вони – вбивчо отруйні і їх не можна допускати в національний інформаційний простір, а тим більше тиражувати, адже з інфекційною епідемією потім боротися дуже важко. Отруйні гумор та сатира – заразні та здатні викликати масовий психологічний транс, параноїдальні настрої. Це явище давно відоме у людській історії, коли цілі натовпи людей, окрім своєї волі, реготали та танцювали по декілька днів і навіть тижнів підряд з летальними фіналами.

В Україні останнім часом склалась ситуація, коли вакуум державницької й усім зрозумілої ідеології, заповнюється чужим гумором і сатирою, які зневажливо відносяться до українців та їх держави. Брак державницької ідеології, вважає професор Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, Богдан Андрушків істотно впливає на формування патріотичних показників розвитку молоді, громадян позбавлено оптимізму й перспективи. Науковці стверджують, що в державі, де немає ідеологічної роботи, кількість самогубств на 30% більша, ніж у країнах, де люди мають надію на краще майбутнє [2].

При загостренні взаємовідносин влади та суспільства, суспільство, як правило, спочатку відповідає владі сміхом. Влада, якщо там не дурні, сприймає це як індикатор загального стану і розуміє, що поява того, чи іншого анекдоту про неї – симптоматика, значить, треба щось міняти. З певного моменту вдалий анекдот, слівце, карикатура можуть стати вже детонатором змін. Сатира – потужний механізм, проти якого немає зброї. Можна купити суди, обгородитися ОМОНОм, але влучний жарт знайде свою ціль. Сміх безпомилково знаходить найуразливіші точки у об'єкта впливу [16]. Саме так вважає сатирик Віктор Шендерович.

Сатира відноситься до комедійного жанру, різко викривального і висміює порочні вчинки, низькі спонукання, потворні прояви соціальних конфліктів. На відміну від гумору, сатира активно використовує сміх як засіб колективної критики. Через її призму гостріше сприймаються проблеми суспільства і державної системи. Комізм у сатиричних творах набуває нового значення: він викликає сміх – заперечення, сміх – осуд і сміх – покарання.

Таким чином, різниця між сатирою і гумором полягає в наступному: гумор є видом комічного, що не володіє оціночною функцією. Сатира різко викриває пороки і активно впливає на формування суспільної свідомості. Гумористичні прийоми будуються на грі слів і абсурдності ситуацій. Сатира використовує елементи гротеску і карикатурного зображення. Гумор найчастіше виражається в добродушно-глузливому жарті. У сатири відбивається активна викривальна позиція, по-

силена гнівним сміхом. Гумор універсальний. Сатира використовується переважно в жанрах художньої літератури, драматургії, публіцистики [3].

У сатири об'єкт висміювання часто малюється у перебільшено смішному вигляді. Іронія як приховане кепкування, уживання слова в оберненому, протилежному значенні має двояку природу. Вона може бути доброзичливою, сумною, злою, дошкульною. Дошкульна, гнівна іронія близька до сарказму. Сарказм – глузування над людиною, державою, діяльністю організації, що ґрунтується на почутті переваги мовця над тим, про що він говорить. Буває їдким, викривальним, гірким [9].

В інформаційну епоху більш гостро та рельєфно повстало питання недолугої сатири і гумору, що межує з національними образами. В Україні це проявляється тоді, коли олігархічні ЗМІ цілодобово транслюють гумор і сатиру через образи недоумкуватих, обмежених й суржикомовних героїв, які самі себе не поважають і замість гумору глумляться над собою. Телепні та олігофрени – це завжди любимі герої наших недругів, а тому ними не повинен бути заповнений український телевізійний контент [5].

Однак при створенні гумористичного медіа контенту постає питання, як розповідати про важке і де межа смішного – вважає Тетяна Крайнікова, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. Нині людям теж потрібно позбавлятися важкого тягаря пережитого через сміх. Але професійні медіа повинні бути більш поміркованими й усвідомлювати: в актуальному українському медіа-просторі (в тому числі через подібні образи) маятник емоційних оцінок розхитаний максимально. Суспільство поляризоване. Тож виникає питання: як його примирити? Що стосується подачі гумористичного медіаконтенту, то відповідь сконденсована в народному прислів'ї: вмій пожартувати, та знай, коли перестати. У гумористичних медіапродуктах нині потрібно більше фактів та аргументів – не голослівних кепкувань, а спонукання через споглядання смішного й нічого замислитися над реаліями і ймовірними наслідками. Якісні медіапродукти, власне сатиричного плану чи базовані на прийомах гумору й сатири, нині дуже перспективні. Їхні необхідні параметри – зануреність у потік життя, вміння бачити абсурдне й негідне, аргументовано й чітко вказувати на нього як громадянам, так і відповідальним за ці реалії на всіх владних рівнях. Через такі медіапродукти ЗМІ здійснюватимуть функцію громадського контролю і модеруватимуть суспільну дискусію. Народу потрібний сміх. Багато сказано й написано про сміхотерапію, її цілюще значення для людської психіки, здатність знімати стрес, відновлювати душевні сили, інтерес до життя. Але сміх не повинен розділяти й озлоблювати. Сатиричні образи не повинні породжувати образи, а спричинюватися до розуміння реалій і критичного бачення подій [8].

Сатира з сарказмом найчастіше використовуються у публіцистиці з метою приниження своїх опонентів, накидання їм крайнє негативного образу. У гібридній війні одним з головних завдань є боротьба за розум громадян. Для цього використовуються різні інструменти від поширення максимально емоційної дезінформації до більш тонкої роботи за допомогою підготовлених екс-

пертів та маніпуляції зі статистичними даними. Втім існує і ще один тип інформації, який поки що залишався без певної уваги, але також є інструментом стратегічних комунікацій. Це гумор та політична сатира.

Нещодавно Центр стратегічних комунікацій НАТО оприлюднив дослідження Stratcom laughs. In search of analytical framework, в якому було проаналізовано новітні прийоми та механізми російської пропаганди. Дослідження проведено на замовлення Міністерства оборони Латвії колективом вчених, серед яких зокрема професори Жанета Озоліна, Іварс Аустерс та доктор Юргіс Скільтерс.

На думку професора Жанета Озоліна, замість виключно розважальної ролі, гумор стає більш потужним, складним та багатовекторним джерелом психологічного впливу. За даними дослідження завдяки менш серйозній формі з допомогою жартів можна ефективно передавати важливу, часто суперечливу і навіть образливу інформацію. Часто саме з використанням елементів гумору певна інформація набуває властивості «вірусної» і розповсюджується значно швидше. Разом з тим, додавання жартів створює багатозначні конструкції, які залишають місце для маневру під час дискусії, особливо коли звичайна мова та серйозні аргументи не працюють. Крім того, розуміння та сприйняття жартів створює умови для формування певних соціальних спільнот. А гумор в цьому сенсі грає роль своєрідного маркера належності до цих угруповань, системи розпізнавання «свій-чужий». Автори звертають увагу на те, що така форма передачі інформації значною мірою залежить від наявного інформаційного середовища, спираючись на традиції, освіту, виховання та культуру, більше ніж звичайні новини [1].

Новий тренд: Україну накрила хвиля політсатири – продукти з таким ухилом стають все більш затребуваними як на ТБ, так і в мережі. Гумор став захисною реакцією українців на згорання демократії і руйнування зв'язків між владою і суспільством. Політичний гумор затребуваний, перш за все, серед освіченої частини суспільства – у жителів великих міст і молоді. Саме для цих прогресивних категорій населення фотожаби і політичні жарти стали віддушиною в умовах скорочення громадянських свобод [7].

Гумор та сатира здійснюють і комунікаційну функцію народу з владою, тому саме на цей комунікативний механізм влада зобов'язана вірно та тонко реагувати. Професор Г. Почепцов визначає комунікацію як процеси перекодування вербальної в невербальну і невербальної у вербальну сфери [10].

У філософському енциклопедичному словнику пропонується розглядати комунікацію в широкому сенсі як термін, що окреслює людську взаємодію у світі [15]. Комунікативний вплив є нічим іншим, як психологічним впливом одного комунікатора на іншого з метою зміни його поведінки [4].

Журналіст Наталя Іщенко вважає, що «Головні підсумки політичного року 2019 – телесеріали та гумористичне шоу перемогли класичні методи передвиборчих комунікацій. Для ЗМІ «серіалізація» та «шоувізація» політики означає необхідність прямої конкуренції традиційної журналістики з художніми або напівхудожніми жанрами» [6]. Тобто, гумор та політична сатира стали не просто ефективним та стійким засобом інформаційно-психологічного впливу, а й свого роду комуніка-

Висновки

торами між суб'єктами впливу та їх об'єктами.

В інформаційну епоху інформаційно-психологічний вплив упакований в гумор та сатиру здатен реалізувати кардинальні соціально-політичні зміни, не вдаючись до класичних революційних методів. Гумор та сатира були і є перевіреними засобами у боротьбі будь-якого народу за свою незалежність, самоідентифікацію, справедливість та суспільну мораль. Головне, щоб вони належали своєму народу, а не чужому, котрий буде їх використовувати для пригнічення свого конкурента. Особливо сатиру не можна повністю віддавати в руки опонентів. Національна еліта повинна мати у своєму складі талановитих гумористів та сатириків, які покликані бути дзеркалом щодо політичної діяльності еліти.

Нині Україну накрила хвиля політичної сатири, що все ширше використовується в боротьбі, перш за все, олігархів як за своє місце під сонцем, так і проти самої України. Сатиричні продукти стають все більш затребуваними як на ТБ, так і в мережі. Сатирик сьогодні – це впливова фігура саме в політичному сенсі, адже він, сміючись із влади і над владою, критикуючи її, формує стійкі настрої виборців, реалізує й управлінську функцію.

Різниця між сатирою і гумором полягає в тому, що гумор є видом комічного, і не володіє оціночною функцією. Сатира ж різко викриває пороки і активно впливає на формування суспільної свідомості. Сатира – потужний механізм стійкого інформаційно-психологічного впливу, проти якого немає іншої зброї, окрім самої сатири. Прийомами сатири пришвидшуються навіть процеси зміни еліт.

Гумор та сатира здійснюють і комунікаційну функцію народу з владою, приймають активну участь у передвиборчих комунікаціях. Саме на цей комунікативний механізм влада зобов'язана вірно та тонко реагувати. Здоровий гумор – це механізм психологічного захисту, адже вдалий жарт знецінює небезпеку й нівелює страх.

В інформаційну епоху гостро повстало питання недолугої сатири та гумору, що межує з національними образами та приниженнями. Сміх не повинен розділяти й озлоблювати, сатиричні образи - породжувати образи, а спричинюватися до розуміння реалій і критичного бачення подій.

Механізми інформаційно-психологічного впливу гумору та сатири – це механізми стійкого скритого підсвідомого управління. Особливо з такими механізмами слід бути обережними в умовах неоголошеної гібридної війни, не даючи можливості противнику, як відкрито так і завуальовано, їх використовувати.

Література:

1. URL: <http://tyzhden.ua/World/191329>
2. Андрушків Б. Щоб запобігти негативу хибної інформації. Урядовий Кур'єр. 16.10.2019 р. С. 3.
3. Гнатюк А. Різниця між сатирою та гумором. URL: <http://tyzhden.ua/World/191329> Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/riznitsya-mizh-satira-ta-gumor/>
4. Денисюк С. Комунікація: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2015. 102 с.
5. Жуленко Г. То над ким сміємося? Пригоди дуренького Віталіка зовсім не безвинні, як це здається. Урядовий Кур'єр. 25.04.2015 р. С. 7.

6. Іщенко Н. Шоу та імітація vs свобода та вплив. Негативні та позитивні медіапідсумки 2019 року. День. №238-239. 27-28.12.2019 р. С. 25–28.
7. Корреспондент: Вони сміялися за батьківщину. Політична сатира в Україні набула надзвичайної популярності. URL: <https://ua.korrespondent.net/journal/1488551-korrespondent-voni-smiyalisya-za-batkivshchinu-politichna-satira-v-ukrayini-nabula-adzvichajnoyi-populyarn>.
8. Крайнікова Т. Образно чи образливо? Про гумор у ЗМІ. URL: https://ms.detector.media/authors_view/obrazno_chi_obrazливо_pro_gumor_u_zmi/ 03 лютого 2016.
9. Нелюба А. Словник школяра: літературознавство. URL: <https://promovu.in.ua/humuristic/>
10. Почепцов Г. Теория коммуникации. Київ: Ваклер, 2001. 656 с.
11. Словник іншомовних слів; за редакцією член-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. Київ, 1975. С. 601.
12. Соша Д. Висвітлення актуальних проблем українського суспільства в сатиричній публіцистиці на зламі століть. Полтава: ОЦЕВУМ, 2019. 36 с.
13. Сущенко Р. Тримався завдяки здоровому гумору на межі сарказму. Український тиждень. №40 (620). 04-10.2019 р. С. 18–19.
14. Тлумачний словник сучасної української мови; уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арій, 2007. С. 406.
15. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. СЧ. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (годова) та ін. Київ: Абрис, 2002. VI. 742 с.
16. Шендерович В. Жарт безпомилково знаходить найуразливішу точку у владі. Високий замок. 27.09.03.10.2012. С. 10.